ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Ο Ερανιστής

Τόμ. 24 (2003)

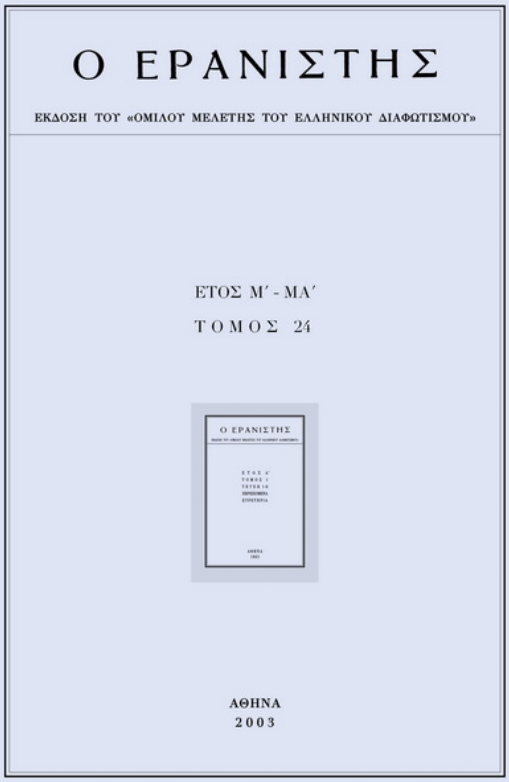
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ Μ΄ - ΜΑ΄

ΤΟΜΟΣ 24

ΑΘΗΝΑ

2003

Τρεις ανέκδοτες επιστολές του Θεοφίλου Κορυδαλλέως και οι αριστοτελικές πηγές τους

Βασ. Ι. Τσιότρας

doi: 10.12681/er.2

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιότρας Β. Ι. (2003). Τρεις ανέκδοτες επιστολές του Θεοφίλου Κορυδαλλέως και οι αριστοτελικές πηγές τους. *Ο Ερανιστής*, *24*, 11–27. https://doi.org/10.12681/er.2

ΤΡΕΙΣ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ τῆς χειρόγραφης παράδοσης τῶν (ἀριστοτελικῶν καὶ μὴ) συγγραμμάτων τοῦ Ἀθηναίου λογίου Θεοφίλου Κορυδαλλέως (1574-1646) ἐντοπίσθηκαν τρεῖς ἀκόμη πρωτότυπες καὶ ἀδημοσίευτες ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες προστίθενται στὰ λιγοστὰ σωζόμενα δείγματα τῆς προσωπικῆς ἀλληλογραφίας του.[1] Οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς διασώζονται στὸν κώδικα Ἀθηνῶν, Μουσείου Μπενάκη, Ταμείου Ἀνταλλαξίμων 250 (ἐπιστολογραφικοῦ καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου), ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τῆς ἄλλοτε ἀκμάζουσας Ἑλληνικῆς Κοινότητας τῆς Ἀδριανούπολης (= κώδ. Ἀδριανουπόλεως 1164).[2] Στὸν κώδικα αὐτὸν —ποὺ ἕνα τμῆμα του τουλάχιστον ἀντιγράφηκε στὴν Ἀθήνα κατὰ τὸ α΄ μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα (στὸ φ. 21^{v} ἀναγράφεται ὡς τοποχρονολογία: *Ἐν Ἀθήναις 1637*)— παραδίδονται κείμενα σχετιζόμενα ἄμεσα μὲ τὸν λόγιο, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται ἕξι ἐπιστολές του:

---

1. Ἕως σήμερα ἔχουν γίνει γνωστὲς εἴκοσι δύο ἐπιστολές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο εἶναι αὐτόγραφες, βλ. Ι. Ε. Στεφανής, «Ἡ αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέα πρὸς τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη», *Ἑλληνικὰ* 37 (1986), 160-163, καὶ Β. Ι. Τσιότρας, «Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως πρὸς τὸν Antoine Léger», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 20 (1995), 235-242. Στὶς ὑπόλοιπες ἀναφέρονται ὁ C. Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου 95, Θεσσαλονίκη ²1967, σ. 166-167, καὶ κυρίως ὁ Ι. Ε. Στεφανής, «Πέντε ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως», *Ἑλληνικὰ* 42 (1991-1992), 103-113, καὶ οἱ Ι. Ε. Στεφανὴς - Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Εὐγενίου Γιαννούλη Ἐπιστολές*, Κριτικὴ ἔκδοση, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (τεῦχος Τμήμ. Φιλολογίας), Παράρτημα ἀριθ. 1, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 491-496, παράρτημα, ἀριθ. 12-16.

2. Ἡ πρώτη περιγραφὴ τοῦ ἄλλοτε κώδικα Ἀδριανουπόλεως συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Β. Κ. Στεφανίδη, «Οἱ κώδικες τῆς Ἀδριανουπόλεως», *BZ* 16 (1907), 277-280, ἐνῶ νέα ἀναλυτικότατη περιγραφὴ ἐκπόνησαν οἱ Ε. Λάππα-Ζιζήκα – Μ. Ρίζου-Κουρουποῦ, *Κατάλογος ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη (10ος-16ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1991, σ. 177-185.

α. (φ. 8r-v) Πρὸς τὸν Βλάσιο Σκαρλάτο: *Σκαρλάτῳ τῷ πανευκλεεῖ ἀνδρὶ λογίῳ τε καὶ εὐγενεστάτῳ Θεόφιλος ὁ Κορυδαλλεύς.* Ἀρχή: *Δόγμα σοφόν.*

β. (φ. 31r) Συστατικὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν μαθητή του Εὐγένιο Γιαννούλη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Τοῖς ἐντευξομένοις ὁποιουδήποτε βαθμοῦ τε καὶ τάξεως σωτηρίαν ἐν Χριστῷ.* Ἀρχή: *Τὸ καλὸν τίμιον.*

γ. (φ. 47v) Πρὸς τὸν Εὐγένιο Γιαννούλη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Εὐγενίῳ.* Ἀρχή: *Τὴν φιλίαν συναγωγόν.*

δ. (φ. 105v-106r) Πρὸς τὸν Χίο ἰατρὸ καὶ διδάσκαλο Γεώργιο Κορέσσιο (Ἀθήνα, 1630): *Τῷ Κορεσσίῳ.* Ἀρχή: *Τῶν προτερημάτων τῆς εὐγενοῦς σου ψυχῆς.*

ε. (φ. 106r) Πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Σεβασμιώτατε δέσποτα καὶ σοφώτατε καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας πάτερ ἀκρότατε ...* Ἀρχή: *Διττῆς στοχάζεται τὰ γράμματα προθέσεως.*

ς. (φ. 120r-v) Πρὸς τὸν ποστέλνικο Νικόλαο (χωρὶς τοποχρονολογία): Ἀρχή: *Ἀνδρὸς εὐγένεια κυριωτάτη.*

Ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς ἡ πρώτη καὶ ἡ ἕκτη ἀποτελοῦν εἰσαγωγικὲς ἑνότητες στὰ γεωγραφικὰ-ἀστρονομικὰ ἔργα *Σύνοψις εἰσαγωγικωτέρα εἰς γεωγραφίαν καὶ πρότερον εἰς θεωρίαν σφαιρικὴν* (φ. 8r-19v) καὶ *Περὶ γνώσεως τῶν μελλόντων* (φ. 120r-121v) ἀντίστοιχα, στὶς ὁποῖες ὁ Κορυδαλλεὺς προσφωνεῖ καὶ ἐγκωμιάζει μὲ κομψὸ τρόπο τοὺς πεπαιδευμένους ἀποδέκτες τῶν συγγραμμάτων του, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ φιλομάθειά τους παρεῖχαν τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴ συγγραφή. Ἐπειδὴ ἐντάσσονται ὀργανικὰ ὡς ἀναπόσπαστα τμήματα στὸ δομικὸ πλαίσιο τῶν γεωγραφικῶν-ἀστρονομικῶν συγγραμμάτων, τὶς ἐξέδωσα μαζὶ μὲ αὐτά.[3]

Τὸ δεύτερο γράμμα, ἡ συστατικὴ ἐπιστολὴ (ἔτ. 1639) ποὺ συνέταξε ὁ λόγιος γιὰ τὸν Γιαννούλη (1597/1600-1682), ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς Στεφανὴ καὶ Παπατριανταφύλλου ἀπὸ τὸν κώδ. Ἁγίου Ὄρους, Μονῆς Παντελεήμονος 781, 18ου αἰ. Ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ παρόντος ἀθηναϊκοῦ χφ (= Α), τοῦ ἀθωνικοῦ χφ (= Γ) καὶ τῆς ἔκδοσης προκύπτει ὅτι: α) ἀπὸ τὸν Α ἐλλείπουν ἡ μνεία τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Εὐγενίου (*ὁ Ἰαννούλιος*, στ. 21-22), ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξη καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ τέλους (*,αχλθ΄ διδάσκαλος ὁ Κο-*

3. Βλ. Β. Ι. Τσιότρας, *Ἡ ἐξηγητικὴ παράδοση τῆς Γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου. Οἱ ἐπώνυμοι Σχολιαστές*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 1999, καὶ «Κλαύδιος Πτολεμαῖος καὶ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς: Τὰ ἀστρολογικὰ κείμενα», *Σιναϊτικὰ Ἀνάλεκτα*, τ. Α΄, Ἀθήνα 2002, σ. 171-208.

ρυδαλλεύς, στ. 47)· β) ὁ Α παρέχει σαφῶς καλύτερο κείμενο σὲ σχέση μὲ τὸν Γ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι συμφωνεῖ μὲ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς διορθώσεις τῶν ἐκδοτῶν· καὶ γ) ὁρισμένες ἀπὸ τὶς γραφὲς στὰ περιθώρια τοῦ Γ (ποὺ δηλώνονται μὲ τὴν ἔνδειξη *ἐν ἄλλῳ ἢ ἐν ἑτέρῳ*) συμφωνοῦν μὲ τὸν Α.[4] Ἐξάλλου οἱ πληροφορίες τοῦ Θ. Παπαδόπουλου γιὰ τὴν ὕπαρξη δύο ἄλλων γραμμάτων τοῦ Κορυδαλλέως στὸ *Ἐπιστολάριον τοῦ* Γερασίμου Βλάχου (1605/7-1685) ἀποδείχθηκαν ἀνακριβεῖς, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἔρευνά μου προέκυψε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ πρωτότυπες ἐπιστολὲς τοῦ Ἀθηναίου λογίου ἀλλὰ γιὰ ἐπιστολικὰ ὑποδείγματα, ποὺ ἀντλεῖ ὁ Βλάχος ἀπὸ τὴν *Ἔκθεσιν περὶ ἐπιστολικῶν τύπων* (Λονδίνο [1]1625).[5]

Κατὰ συνέπεια παραμένουν ἀνέκδοτες τρεῖς ἐπιστολές, ἡ τρίτη, ἡ τέταρτη καὶ ἡ πέμπτη. Θεώρησα χρήσιμο νὰ παρουσιάσω στὴν παρούσα ἐργασία τὶς τρεῖς αὐτὲς ἐνδιαφέρουσες ἐπιστολὲς (1, 2 καὶ 3 ἀντίστοιχα στὴν ἔκδοσή μου), ἐπειδὴ φωτίζουν ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ στιγμιότυπα τοῦ πολυτάραχου βίου τοῦ σοφοῦ ἀριστοτελιστῆ. Ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς

---

4. Βλ. Στεφανὴς – Παπατριανταφύλλου, *ὅ.π.*, σ. 494-495, παράρτημα ἀριθ. 15. Τὸ πλῆρες κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐπιστολῆς θὰ μποροῦσε νὰ λάβει τὴν ἀκόλουθη μορφή:

1 *καὶ* Γ: *τε καὶ* Α || 4 *δὲ*] *δὲ* Α: *δὲ* στὸ περιθώριο Γ: *δὴ* Γ || 5 *φιλόφρονος* Ἐκδ.: *φιλοφρόνου* ΑΓ || 7 μετὰ *ἥν* προσθέτει *καὶ* Α || 9 μετὰ *Ἕλληνες* προσθέτει *εἴ γε καὶ Ἕλληνες* Α: στὸ περιθώριο Γ || 14 *ἐὰν*] *κἂν* Α || 14-15 *αὐτοῖς*] *αὐτοῖς* Α: *αὐτῷ* Γ || 21-22 ὁ *Ἰαννούλιος* παραλείπει Α || 23 *γινόμενον*] *γενόμενον* Α | *ἀνδρὸς εὐσεβείας τε*] *ἀνδρὸς εὐσεβείας τε* Α: *ἀνδρός τε* Γ || 26 *ἐμφιλοχωρεῖ τε καὶ*] *ἐμφιλοχωρεῖται καὶ* ΑΓ | *κλητικά*] *μαχητικά* Α || 29 *ἀστοργία*] *ἀσέλγεια* Α || 33 *νοῦ*] *νοῦ* Α: *νοῦς* Γ || 34 *προσήρτηται*] *προσήρτητο* Γ: *προσηρτᾶτο* Α || 37 *μου*[2]] *μετὰ* Α || 40 *μετέχουσί*] *μεταστοῦσί* Α || 42 *πόλεως*] *πόλεως* Α: *πόλεων* Γ || 46 *ἐπισκοπῶν* Γ: *ἐπιποθῶν* Α καὶ στὸ περιθώριο Γ || 47 *,αχλθ΄ διδάσκαλος ὁ Κορυδαλλεὺς* παραλείπει Α.

5. Ὁ Θ. Παπαδόπουλος, *Ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν 16ο ἕως τὸν 18ο αἰώνα*, Ἀθήνα 1988, σ. 224, σημ. 9, ἀναφέρει ὅτι δύο ἐπιστολὲς τοῦ Κορυδαλλέως (πρὸς τὸν Νικόδημο Μεταξὰ καὶ τὸν Βλάσιο Σκαρλάτο) παρατίθενται ὡς ὑποδείγματα τοῦ «προτρεπτικοῦ» καὶ τοῦ «παραμυθητικοῦ» εἴδους ἀπὸ τὸν Γεράσιμο Βλάχο στὸ ἀνέκδοτο σύγγραμμά του *Περὶ ἐπιστολιμαίου χαρακτῆρος*. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν κώδ. Ἀθηνῶν, Μετοχίου Παναγίου Τάφου 184 (β΄ μισὸ 17ου αἰ., «*ἐκ τῶν τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ*»), φφ. 346-383, διαπίστωσα ὅτι αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τοὺς *Ἐπιστ. τύπ.* τοῦ Κορυδαλλέως: α) *Τῶν κοινῶν ὅτι μοι μέλει* = *Ἐπιστ. τύπ.* σ. 31,15-33,6· β) *Σὺ μὲν ἃ φίλῳ* = *Ἐπιστ. τύπ.* σ. 47,7-21. Τὰ ὀνόματα τῶν παραληπτῶν προστίθενται ἀπὸ τὸν Βλάχο, ἐνῶ οἱ ἐπιστολὲς παραδίδονται ἐλλιπῶς. Μία πρώτη ἀποτίμηση τῶν σχέσεων Κορυδαλλέως-Βλάχου ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὸν Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρὴς (1605/7-1685), φιλόσοφος, θεολόγος, φιλόλογος*, Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας 5, Βενετία 1973, σ. 92-95. Γιὰ τοὺς *Ἐπιστ. τύπ.* βλ. ἐπίσης M. Karpozilou, «The *Epistolarion* of Theophilos Korydaleus», *Ἑλληνικὰ* 49 (1999), 289-303.

ἡ πρώτη, ποὺ εἶναι ἐλλιπὴς ὡς πρὸς τὰ προσδιοριστικὰ στοιχεῖα τόπου καὶ χρόνου, ἀποστέλλεται —σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ μαθητῆ τοῦ Γιαννούλη Ἀναστασίου Γορδίου (1654-1729)— στὸν Εὐγένιο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.[6] Ἐκεῖνος ὅμως δὲν βρισκόταν ἐκεῖ, ἀλλὰ κοντὰ στὸν *γεραρὸν* ἱερομόναχο Ἀντώνιο, στὸν ὁποῖον ὁ Κορυδαλλεὺς στέλνει τοὺς χαιρετισμούς του (στ. 39-43), προφανῶς στὴ μονὴ τοῦ Τροβάτου τῶν Ἀγράφων, ὅπου ἐγκαταβιοῦσαν ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Βαρθολομαῖος (τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1612).[7] Ὁ Κορυδαλλεὺς παρακινεῖ τὸν μαθητή του νὰ μὴ μείνει περιορισμένος στὸ μοναστήρι, ἀλλὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ διδασκαλία ἐπιδεικνύοντας τὶς μεγάλες ἱκανότητές του (στ. 26-31).

Ἡ μνεία τοῦ μητροπολίτη Βεροίας Ἰωαννικίου (στ. 36) —προφανῶς τοῦ Ἰωαννικίου Διοδίου, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ὡς ἐπίσκοπος τῆς πόλης ἀπὸ τὸ 1638, πιθανῶς ὅμως χειροτονήθηκε λίγα χρόνια νωρίτερα (ἴσως τὸ 1633/4)— ὁδηγεῖ σὲ χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τρίτης παραμονῆς τοῦ Κορυδαλλέως στὴν Πόλη (1636-1640).[8] Ἐπίσης εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης παρέμεινε ἐκεῖ ἐπὶ τρία ἔτη, ἐνῶ ἀναχώρησε μετὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639 ἀπογοητευμένος ἀφενὸς ἀπὸ τὴν ἠθικὴ κατάπτωση τοῦ ἀνώτερου κλήρου καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὶς διώξεις ποὺ δέχθηκε ὁ ἴδιος —καὶ ὁ δάσκαλός του— λόγω τῶν φιλολουκάρειων φρονημάτων τους.[9] Στὸ γράμμα του ὁ Κορυδαλλεὺς εἶναι ἰδιαίτερα εὔγλωττος σχετικὰ μὲ τὴν ἐπικρατούσα τότε κατάσταση κάνοντας λόγο γιὰ σκευωρία εἰς βάρος

6. Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Ἀναστασίου Γορδίου *Βίος Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ*», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 4 (1907), 27-82, ἰδιαίτερα 77: *ἐκ μιᾶς ἧς πρὸς αὐτὸν πέπομφεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ᾗ τὴν μετουσίωσιν θεοστυγῆ λέγειν οὐκ ἀναδύεται, εἴτε τὴν λέξιν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν καλῶν, εἴτε καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς σημαινόμενον, ἀμφοτέρως οὐ πόρρω ἀσεβείας καθέστηκεν.*

7. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Π. Ι. Βασιλείου, *Ὁ μεγάλος διδάσκαλος τοῦ Γένους Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τῶν σχολῶν τῶν Ἀγράφων*, Ἀθήνα [2]1985, σ. 25-29, 32-41 καὶ 59-60.

8. Ὁ Ἰωαννίκιος ὁ Διόδιος ἀνῆκε στὸν κύκλο τῶν ὀπαδῶν τοῦ Λούκαρη καὶ ἀργότερα ἐξελέγη πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1645-1657), βλ. Ζ. Ν. Τσιρπανλής, *Οἱ Μακεδόνες σπουδαστὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης καὶ ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία (16ος αἰ.-1650)*, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 35, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 101-106, καὶ τοῦ ἴδιου, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητές του (1576-1700). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μορφωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 32, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 495-496.

9. Ὁ Γόρδιος, *Βίος Εὐγενίου*, ὅ.π., σ. 49-52, ἀναφέρεται μὲ γλαφυρότητα στὴν καθαίρεση τοῦ Εὐγενίου ἀπὸ τὸν Κύριλλο Κονταρὴ καὶ τὴν ἀποκατάστασή του ἀπὸ τὸν νέο πατριάρχη Παρθένιο τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639. Πρβ. Βασιλείου, *ὅ.π.*, σ. 32-41.

τῶν δύο ἀνδρῶν (*σκευωρήσασα*, στ. 15· *τοῦ καθ' ἡμῶν σκευωρήματος*, στ. 22· *τῶν σκευωρησάντων*, στ. 22-23), ἡ ὁποία μάλιστα δημιούργησε καὶ διχογνωμία μεταξύ τους (*διαστατικὴ*, στ. 8· *τῇ διαστάσει*, στ. 9-10· *τὴν ἡμετέραν διάστασιν*, στ. 15).[10] Μὲ βάση αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις πιστεύω ὅτι ἡ ἐπιστολὴ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ διάστημα ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639 ἕως τὸ 1640, ὁπότε ὁ Κορυδαλλεὺς ἐξελέγη μητροπολίτης Ἄρτας.

Ἡ ὕπαρξη τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἦταν ἤδη γνωστή, καθὼς ἕνα σύντομο ἀπόσπασμά της (*περί τε τῆς εὐχαριστίας... μετουσίωσις*, στ. 33-35) παραδόθηκε ἀπὸ τρεῖς συγγραφεῖς τοῦ 17ου-18ου αἰ., τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο (*Βίος Εὐγενίου*, σ. 77), τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο (*Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλη*, σ. 75 [= Legrand, σ. 34]) καὶ τὸν Nicolaus Comnenus Papadopolus (*Historia Gymnasii Patavini*, τ. II, σ. 299), προκειμένου νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ἀντίθεση τοῦ λογίου στὴ χρήση ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τοῦ δυτικοῦ σχολαστικοῦ ὅρου *μετουσίωσις* (transsubstantiatio) γιὰ τὴ δήλωση τῆς μεταβολῆς τῶν τιμίων δώρων κατὰ τὴ θεία εὐχαριστία.[11] Οἱ δύο πρῶτοι ρητὰ ἀναφέρουν ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἀντλεῖται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλέως, ἐνῶ ὁ Papadopolus ὑποστηρίζει —προφανῶς ἀπὸ παρανόηση— ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν πραγματεία *Περὶ μετουσιώσεως* (*Tractatus de transsubstantiatione ad Eugenium*), τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ὕπαρξη δὲν ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ μέχρι σήμερα οὔτε ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν χειρογράφων οὔτε ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν σύγχρονων πολεμίων τοῦ λογίου Μελετίου Συρίγου, Γεωργίου Κορεσσίου καὶ Δοσιθέου.[12]

---

10. Ἀπὸ τὸν Γόρδιο, *Βίος Εὐγενίου*, ὅ.π., σ. 44-46, πληροφορούμαστε ὅτι ὁ Κορυδαλλεὺς λόγω τοῦ ὀργίλου χαρακτήρα του ἐρχόταν συχνὰ σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς μαθητές του, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν ὑπάκουο Εὐγένιο, ὁ ὁποῖος, ἀδυνατώντας νὰ ὑπομείνει πλέον τὶς προσβολὲς τοῦ δασκάλου του, τὸν ἐγκατέλειψε καὶ ἐντάχθηκε γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα στὸν κύκλο τοῦ Μελετίου Συρίγου.

11. Ἐκδόσεις: Δοσιθέου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλη...*, παρὰ Δημητρίου Παδούραι, ἐν Γιασίῳ Μολδοβλαχίας κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ,αχξδ' (: ἀναδημοσιεύθηκε ἐν μέρει ἀπὸ τὸν É. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIe siècle*, Παρίσι 1894-1903, τ. 3, σ. 31-37), καὶ N. Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, τ. I-II, Venetiis 1726. Ἡ πληροφορία τοῦ Tsourkas (*ὅ.π.*, σ. 97, 100), ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δοσίθεο στὴ *Δωδεκάβιβλόν* του (*Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων*, Βουκουρέστι 1715), δὲν ἐπιβεβαιώνεται, καθὼς ὁ Δοσίθεος οὔτε κὰν τὴ μνημονεύει στὴν ἑνότητα «*Περὶ Θεοδοσίου τοῦ Κορυδαλλέως καὶ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ, καὶ Μελετίου τοῦ Συρίγου καὶ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ*» (βιβλ. ΙΑ', κεφ. Ι, παράγρ. Β', σ. 1171-1172).

12. Ο Papadopolus, *Historia* II, σ. 299, ἀναφέρει: «*Eius tractatus πρὸς Εὐγένιον τὸν*

Διαβάζοντας τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς εὔκολα γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος λόγιος ὄχι μόνο ἀπορρίπτει τὸν ὅρο, ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία τονίζοντας ὅτι ἡ μεταβολὴ δὲν ἐννοεῖται *αἰσθητῶς* ἀλλὰ *πνευματικῶς* (στ. 34), υἱοθετώντας ἔτσι τὴ φρασεολογία τοῦ ιζ΄ κεφαλαίου τῆς καλβινίζουσας *Ὁμολογίας* ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχη Λούκαρη (1631).[13] Παρόμοιες ἀπόψεις ἐξέφρασε ἐπίσης ὁ μαθητὴς τοῦ λογίου Ἰωάννης Καρυοφύλλης (περ. 1600-1693) σὲ ἕνα σύντομο κείμενο —γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπικρίθηκε σφοδρὰ ἀπὸ τὸν Δοσίθεο—, στοῦ ὁποίου τὴν προμετωπίδα (*Ἀποδείξεις ἀπὸ τῶν θείων λογίων καὶ μαρτυρίαι σχεδὸν παρὰ πάντων τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας*) διατείνεται ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ συντάχθηκε «*κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Κορυδαλλέως*».[14] Τὸ ἔργο, ποὺ ἐντοπίσθηκε στὸν ἀθηναϊκὸ κώδικα Α, φ. 48^{r} κ.ἑ., παραμένει, ὅσο γνωρίζω, ἀνέκδοτο καὶ ἐθεωρεῖτο χαμένο.[15]

Ἡ δεύτερη ἐπιστολὴ γράφτηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1630 —προφανῶς κατὰ τὴ διάρκεια κάποιας σύντομης ἐπίσκεψης, ἀφοῦ ὁ Κορυδαλλεὺς παρέ-

---

μαθητὴν περὶ μετουσιώσεως ad Eugenium discipulum de transsubstantiatione, palam hanc pernegat his verbis. Πίστευε ... μετουσίωσις». Τὴν ὕπαρξη τοῦ ἔργου ἀμφισβητοῦν οἱ σύγχρονοι ἐρευνητὲς Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 96, 97, Ν. Ε. Τζιράκης, *Ἡ περὶ μετουσιώσεως (transsubstantiatio) εὐχαριστιακὴ ἔρις. Συμβολὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον περὶ μεταβολῆς διδασκαλίαν τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος*, Ἀθήνα 1977, σ. 86, σημ. 120, καὶ G. Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821), Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, Μόναχο 1988, σ. 197, σημ. 828.

13. Τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τῆς *Ὁμολογίας* βλ. στὸν Τζιράκη, *ὅ.π.*, σ. 74. Τὶς θεολογικὲς ἀπόψεις τοῦ λογίου ὅπως ἐξάγονται ἀπὸ σωζόμενα κείμενά του καὶ μαρτυρίες συγχρόνων του ἀποκωδικοποίησαν μὲ ἐπιμέλεια οἱ Τζιράκης, *ὅ.π.*, σ. 85-100 καὶ Podskalsky, *ὅ.π.*, σ. 194-199.

14. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἦταν γνωστὸ στὸν Δοσίθεο, *Ἐγχειρίδιον*, σ. 71: *συνέγραψε γὰρ τὸ Σχεδιάριον ὁποὺ εἴπομεν ἀνωτέρω, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ προοίμιον ἐπιγράφεται Ἰωάννης Βυζάντιος, καὶ λέγει πῶς τὸ ἔγραψε προτροπῇ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Κορυδαλέως*. Ὁ Καρυοφύλλης ἀπέρριπτε καὶ τὴ χρήση τοῦ ὅρου *μετουσίωσις*, ὅπως ἐπισημαίνεται *αὐτόθι*, σ. 75: *κατεφρόνει δὲ τῆς λέξεως μετουσίωσις, μιμούμενος κἂν τούτοις τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Κορυδαλέα*. Βλ. ἐπίσης Τζιράκης, *ὅ.π.*, σ. 100-105 καὶ Podskalsky, *ὅ.π.*, σ. 238, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι τὸ ἔργο κυκλοφόρησε ἐντὸς ἑνὸς περιορισμένου κύκλου ἐνδιαφερομένων.

15. Τὸ κείμενο στὸ χειρόγραφο παραδίδεται ἐλαφρῶς διαγραμμένο, ἐνῶ ἀπὸ ἄλλον γραφέα σημειώνεται στὸ περιθώριο τοῦ φ. 48^{r} ὅτι πρόκειται γιὰ αἱρετικὸ κείμενο: *Καλβίνος ὁ ταῦτα συλλέξας...*

μενε στὴ Ζάκυνθο κατὰ τὰ ἔτη 1628-1636— καὶ ἀπευθυνόταν πρὸς τὸν Χίο θεολόγο (καὶ ἰατρὸ) Γεώργιο Κορέσσιο (1566/70-1659/60), ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ τὴ Χίο.[16] Ἐντύπωση προκαλεῖ ὁ θερμὸς καὶ φιλικὸς τόνος τῆς ἐπιστολῆς, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν ἦταν ἐχθρικές, καθὼς ὁ Κορέσσιος (περὶ τὸ 1636) ἐπιτέθηκε σὲ μία *Ἐπιστολή* του μὲ δριμύτητα κατὰ τοῦ Κορυδαλλέως κατηγορώντας τον γιὰ υἱοθέτηση αἱρετικῶν θέσεων σχετικὰ μὲ τὸ μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας.[17] Ὡστόσο στὴν παρούσα ἐπιστολὴ οἱ δύο ἄνδρες παρουσιάζονται ὡς ὁμόφρονες (*δογμάτων σύμπνοιαν*, στ. 6), οἱ ὁποῖοι διώκονταν ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους —ἴσως λόγω τῆς ὑποστήριξης ποὺ παρεῖχαν τότε (1630) στὸν Λούκαρη (*τό γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν διώκεσθαι*, στ. 7).[18] Ἡ ὕπαρξη φιλικῆς σχέσης ἀνάμεσα στοὺς δύο ἄνδρες, τουλάχιστον ἕως τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1630, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κορεσσίου, σταλμένη ἀπὸ τὴ Χίο τὸ 1628, στὴν ὁποία πρότεινε στοὺς Ἕλληνες τῆς Βενετίας νὰ προσλάβουν τὸν Κορυδαλλέα ὡς διδάσκαλο στὴ Σχολὴ τῆς Κοινότητας.[19] Ἡ μεταβολὴ τῆς στάσης τοῦ Κορεσσίου ἔναντι τοῦ Κορυδαλλέως φαίνεται ὅτι ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν ἐνταχθεῖ πλέον σὲ ἀντιτιθέμενες παρατάξεις, ὁ Κορυδαλλεὺς παρέμεινε πιστὸς στὸν Λούκαρη —καὶ μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς *Ὁμολογίας* (1631)—, ἐνῶ ὁ Κορέσσιος ὑποστήριξε τὴν παραδοσιακὴ ὀρθόδοξη θεολογία καὶ συντάχθηκε μὲ τὸν διάδοχο τοῦ Λούκαρη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, Κύριλλο Κονταρή.[20]

---

16. Ὅπως ἐπισήμανε ὁ Podskalsky, *ὅ.π.*, σ. 183-191, ἰδιαίτερα 184, ὁ Κορέσσιος παρέμενε στὴν Πόλη γιὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1631.

17. Βλ. Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, «Ἐπιστολὴ Γεωργίου Κορεσσίου πρὸς Θεόφιλον Κορυδαλλέα», *Ἐκκλησία* 14 (1936), 282-285, 298-300, 313-315. Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τίτλο «*Γεώργιος ὁ Κορέσσης θεολόγος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας εἰς τὸν Κορυδαλλέα, ὅπου στέργει τὰ τοῦ Καλβίνου καὶ ὄχι τὰ τῶν Γραικῶν*». Πβ. ἐπίσης Podskalsky, *ὅ.π.*, σ. 187-188.

18. Ὁ πατριάρχης προσπάθησε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ διείσδυση τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κινδυνεύει συνεχῶς ἀπὸ τὶς μηχανορραφίες τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ G. Hering, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ 1620-1638*, μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992, σ. 179-246.

19. Τὴν ἐπιστολὴ δημοσίευσε ὁ Π. Κοντογιάννης, «Γράμμα τῆς κοινότητος τῆς Βενετίας πρὸς Γεώργιον Κορέσσιον καὶ ἀπάντησις αὐτοῦ», *BNJ* 5 (1926), 89-96, ἰδιαίτερα σ. 90: *Μ' ὅλα τοῦτα εἰς ἑλληνικὴν παιδείαν εἶναι καλὸς ὁ κὺρ Θεόφιλος ὁ Σκορδαλλός, ὁ ὁποῖος ἐδιάβασεν εἰς τὸν θεῖόν μου καλὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εὑρίσκεται ἢ εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἢ εἰς τὴν Ζάκυνθον. Καὶ κάμετε νὰ ἔλθῃ αὐτοῦ*. Πβ. ἐπίσης Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1985, σ. 525.

20. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Podskalsky, *ὅ.π.*, σ. 184-185, ὁ Κορέσσιος —ἤδη ἀπὸ τὸ

Μὲ τὴν τρίτη ἐπιστολὴ ὁ Ἀθηναῖος λόγιος ἐνημέρωνε τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη (προφανῶς τὸν Λούκαρη) γιὰ κάποια ἐπικείμενη ἄφιξή του στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἐπιστολὴ διέπεται ἀπὸ συνοπτικότητα καὶ ἐλλειπτικότητα, καθὼς δὲν παρέχεται καμία πληροφορία σχετικὰ μὲ τὶς συνθῆκες σύνταξης ἢ τοὺς λόγους τῆς ἐσπευσμένης ἔλευσης (*σπεύδω*, στ. 5)· ὁ Κορυδαλλεὺς περιορίζεται ἁπλῶς νὰ συστήσει στὸν πατριάρχη τὸν —μὴ κατονομαζόμενο— κομιστὴ τοῦ γράμματος. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀχρόνιστη, ὑπὲρ τοῦ συσχετισμοῦ της ὅμως μὲ τὸ τρίτο ταξίδι τοῦ λογίου στὴν Πόλη (1636) ἴσως συνηγορεῖ ἕνα ἐσωτερικὸ στοιχεῖο, δηλαδὴ ἡ ἀναφορὰ στὸν πατριάρχη ὡς «πολύπαθο καὶ πολυνίκη ἥρωα» (στ. 10). Ἡ φράση αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἀπηχεῖ ἀφενὸς τὶς πολλαπλὲς ἐπιθέσεις ποὺ δεχόταν ὁ Λούκαρης ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του καὶ ἀφετέρου τὴν ἐπιτυχὴ ἀντιμετώπισή τους κατὰ τὰ ἔτη 1633-1637.[21] Βέβαια ὁ πατριάρχης εἶχε ζητήσει τὴ συνδρομὴ τοῦ Κορυδαλλέως ἤδη ἀπὸ τὸ 1634, ἀλλὰ ὁ λόγιος εἶχε τότε μὲ εὔσχημο τρόπο ἀρνηθεῖ νὰ μεταβεῖ στὴν Πόλη προτείνοντας τὴν ἀναστολὴ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος.[22] Ὡστόσο ἡ κρισιμότητα τῶν περιστάσεων καὶ ὁ θανάσιμος κίνδυνος ποὺ διέτρεχε ὁ Λούκαρης κατὰ τὰ 1635-1636 ἀνάγκασαν τὸν Κορυδαλλέα νὰ σπεύσει στὸ Πατριαρχεῖο.

Οἱ ἀριστοτελικὲς πηγὲς τῆς πρώτης ἐπιστολῆς

Διαβάζοντας κανεὶς τὴν πρώτη (ἀλλὰ καὶ τὶς ἄλλες δύο) ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς πολὺ σύντομα διαπιστώνει ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα ἐπιστολικὸ κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Κορυδαλλεὺς ἁπλῶς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν παραλήπτη δίνοντας συμβουλὲς ἢ ἐνημερώνοντάς τον γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Πόλη. Ἀντίθετα ἀπὸ πολλὰ χωρία γίνεται φανερὸ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ καταγραφόμενα ἀπηχοῦν ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποίου τὴν ἑρμηνεία ὑπηρέτησε ὁ λόγιος

1631— ἦρθε σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸν Ἀντώνιο Léger, ἐφημέριο τῆς ὁλλανδικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη καὶ συνεργάτη τοῦ Λούκαρη. Γιὰ τὴ σύγκρουση Λούκαρη-Κονταρῆ βλ. Hering, *ὅ.π.*, σ. 310-315, 331-374, καὶ 217 κ.ἑ. (γιὰ τὸν Léger καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸν Λούκαρη).

21. Γιὰ τὶς καθαιρέσεις καὶ ἐπανόδους τοῦ Λούκαρη κατὰ τὰ ἔτη 1633-1637 βλ. Hering, *ὅ.π.*, σ. 310-315, 325-350. Ὁ Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 65-71, στηριζόμενος σὲ μαρτυρίες χρονολογεῖ τὸ τρίτο ταξίδι τοῦ Κορυδαλλέως στὴν Πόλη τὸ 1636.

22. Βλ. Τσιότρας, *Αὐτόγραφη ἐπιστολή*, ὅ.π., σ. 237-242, ἰδιαίτερα 242. Μὲ τὸ τρίτο ταξίδι στὴν Πόλη θὰ μποροῦσε νὰ συσχετισθεῖ ἄλλη μία —ἐπίσης ἀχρόνιστη— ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλέως πρὸς κάποιον Λαυρέντιο, πρωτοσύγκελλο τοῦ Πατριαρχείου, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Στεφανής, *Πέντε ἐπιστολές*, ὅ.π., σ. 107-108 καὶ 113.

μὲ συνέπεια καθ' ὅλη τὴ ζωή του. Ἐξάλλου ὁ Κορυδαλλεὺς μνημονεύει ἄμεσα τὸν Σταγειρίτη χρησιμοποιώντας τὴν προσωνυμία «ὁ φιλόσοφος» (δηλ. «ὁ κατ' ἐξοχὴν ἢ ὁ μεγάλος φιλόσοφος», στ. 6), ὅπως συνηθίζει νὰ τὸν ἀποκαλεῖ στὰ ὑπομνηματιστικὰ ἔργα του.[23] Ἡ μνεία τοῦ φιλοσόφου συνδέεται μὲ τὴν παράθεση ἑνὸς βραχέος αὐτολεξεὶ ἀποσπάσματος (*τὴν δίνην... τὸ πᾶν*, στ. 5-7) ἀπὸ τὰ *Φυσικὰ* 196 b 26-28. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀναφορὰ στὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο Ἐμπεδοκλῆ (στ. 4 καὶ 11) ὁδηγεῖ στὸν ἀκριβὴ ἐντοπισμὸ τῆς κύριας πηγῆς τοῦ εἰσαγωγικοῦ μέρους τῆς πρώτης ἐπιστολῆς (στ. 1-20), δηλ. τὰ *Φυσικὰ* Β 4-5, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει ἂν «*ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον*» μποροῦν νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ «*αἴτια*».

Μὲ ἐξαίρεση τὸ παραπάνω κατὰ λέξη παράθεμα, τὶς περισσότερες φορὲς ἀποδίδεται ἐπιγραμματικὰ ἁπλῶς τὸ νόημα κάποιου ἀριστοτελικοῦ χωρίου, ἐνῶ διατηροῦνται κάποιες λεκτικὲς ἀπηχήσεις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, οἱ ὁποῖες συνήθως δὲν εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἐντοπισθοῦν:

στ. 3-4: *τὴν δὲ τύχην καίτοι ἀδιαφόρως ἔχουσαν περὶ φιλίαν, ἀλλὰ συνεργὸν τῇ φιλίᾳ ὁ Ἐμπεδοκλέους τίθησι λόγος.*	*Φυσ.* Β 4 196 a 17-22: *ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐκείνων γέ τι ᾤοντο εἶναι τὴν τύχην, οἷον φιλίαν ἢ νεῖκος ἢ νοῦν ἢ πῦρ ἢ ἄλλο γέ τι τῶν τοιούτων. ἄτοπον οὖν εἴτε μὴ ὑπελάμβανον εἶναι εἴτε οἰόμενοι παρέλιπον, καὶ ταῦτ' ἐνίοτε χρώμενοι, ὥσπερ Ἐμπεδοκλῆς οὐκ ἀεὶ τὸν ἀέρα ἀνωτάτω ἀποκρίνεσθαί φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχῃ.*
στ. 4-5: *τά γε θειότερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ.*	*Φυσ.* Β 4 196 a 28-34: *καὶ μάλα τοῦτό γε αὐτὸ θαυμάσαι ἄξιον· λέγοντες γὰρ τὰ μὲν ζῷα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τύχης μήτε εἶναι μήτε γίγνεσθαι, ἀλλ' ἤτοι φύσιν ἢ νοῦν ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον εἶναι τὸ αἴτιον [...], τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὰ θειότατα τῶν φανερῶν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γενέσθαι.*
στ. 11-12: *τὰ μὲν βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέριξ ἀνατρέχειν ποιοῦσα.*	*Περὶ οὐρανοῦ* Β 295 a 29-35: *ἔτι δὲ πρὸς Ἐμπεδοκλέα κἂν ἐκεῖνό τις εἴπειεν. [...] ἄτοπον δὲ καὶ τὸ μὴ συννοεῖν ὅτι πρότερον μὲν διὰ τὴν δίνησιν ἐφέρετο τὰ μόρια τῆς γῆς πρὸς τὸ μέσον· νῦν δὲ διὰ τίν' αἰτίαν πάντα τὰ βάρος ἔχοντα πρὸς αὐτήν;*

23. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 107.

Περὶ οὐρανοῦ B 300 b 24-25: *τὰ μὲν βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κουφότητα [ἔχοντα] ἀπὸ τοῦ μέσου.*

στ. 18-19: *τοῖς ἀπὸ τύχης (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ πᾶν τὸ ἀλόγως πραττόμενον).*

Φυσ. B 4 197 a 18-19: *καὶ τὸ φάναι εἶναί τι παράλογον τὴν τύχην ὀρθῶς· ὁ γὰρ λόγος ἢ τῶν ἀεὶ ὄντων ἢ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἡ δὲ τύχη ἐν τοῖς γιγνομένοις παρὰ ταῦτα.*

Ἠθ. Εὐδ. 1247 b 7: *διὸ καὶ ὁριζόμενοι τὴν τύχην τιθέασιν αἰτίαν ἄλογον ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ.*

Ἀφορμώμενος ὁ Κορυδαλλεὺς ἀπὸ τὴ διάσταση ποὺ προέκυψε λόγω κάποιας τυχαίας αἰτίας μὲ τὸν μαθητή του Εὐγένιο ἐξετάζει ποιὰ σχέση ὑφίσταται ἀνάμεσα στὴ φιλία καὶ τὴν τύχη στηριζόμενος στὸν Ἀριστοτέλη καὶ δι' αὐτοῦ στὸν Ἐμπεδοκλῆ.[24] Σύμφωνα μὲ τὸν σοφὸ ἀριστοτελιστή, ἡ φιλία εἶναι μία δύναμη ποὺ ἑνώνει (*συναγωγὸς*) καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο θεωρήθηκε ὅτι συντελεῖ στὴ δημιουργία τοῦ σύμπαντος (*κοσμοποιός*). Οἱ φράσεις παρατίθενται στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὴ δήλωση ὅτι προέρχονται ἀπὸ κάποιον συγγραφέα, χωρὶς νὰ λέγεται ἀπὸ ποιόν: *οἶδεν ὁ λόγος* (στ. 2), *ἀνδρά[σι] σοφοῖς* (στ. 3). Προφανῶς ἡ ἀναφορὰ εἶναι στὶς ἀπόψεις τοῦ Ἐμπεδοκλέους γιὰ τὴ Φιλία (= *φιλότης*) ὡς κοσμογονικὴ δύναμη, τὸ χωρίο ὅμως ποὺ παραφράζει συνοψίζοντάς το ὁ Κορυδαλλεὺς προέρχεται ἀπὸ τὸν Σιμπλίκιο:[25]

στ. 2-3: *Τὴν φιλίαν συναγωγὸν οἶδεν ὁ λόγος, ὅτου χάριν καὶ κοσμοποιὸς ὑπείληπται ἀνδρά[σι] σοφοῖς.*

Σιμπλ. *Εἰς π. οὐρ.* σ. 308,4-7: *κἂν γὰρ ἡ Φιλία συνάγουσα τὰ στοιχεῖα τούτου τοῦ κόσμου λυομένου τὸν σφαῖρον ποιῇ, κοσμοποιὸς πάλιν ἐστὶ καὶ*

---

24. Μὲ τὸ ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε ὁ λόγιος ἐκτενέστερα στὸ ὑπόμνημά του *Εἴσοδος Φυσικῆς Ἀκροάσεως κατ' Ἀριστοτέλην, συνερανισθεῖσα ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλέως*, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν ἰδίοις ἀναλώμασι τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου τῆς Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κυρίου Χρυσάνθου, μετὰ πάσης ἀκριβείας διορθωθεῖσα, ἐπιστασίᾳ δὲ Κυπριανοῦ ἀρχιμανδρίτου Κυπρίου, τόμος Α', Ἐνετίησιν ,αψοθ' (1779), παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, σ. 276-277.

25. Γιὰ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ βλ. H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, griechisch und deutsch, τ. I, 1972, ἐνῶ γιὰ τὸν Σιμπλίκιο βλ. *Simplicii, In Aristotelis De Caelo commentaria*, ed. I. L. Heiberg, Βερολίνο 1894, *CAG* VII, καὶ *Simplicii, In Aristotelis Physicorum libros IV priores commentaria*, ed. H. Diels, Βερολίνο 1882, *CAG* IX.

ἐκείνη τῶν στοιχείων ἡ συγκριτικὴ τάξις οὐχ ἡ τυχοῦσα.

Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 199,17-18: *οὐ γὰρ τοῦ νείκους ἐστὶν ἡ φιλία συναγωγός, ἀλλὰ τῶν ὑποκειμένων στοιχείων.*

Ὁ Κορυδαλλεύς, παραφράζοντας τὸν Ἀριστοτέλη, τονίζει ἐπίσης ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς φρονοῦσε ὅτι ἡ τύχη μπορεῖ νὰ λειτουργήσει ὁρισμένες φορὲς ὡς ρυθμιστικὸς παράγοντας στὴ διαμόρφωση τοῦ σύμπαντος ὅπως καὶ ἡ φιλία: *συνεργὸν τῇ φιλίᾳ*, στ. 4: *Ἐμπεδοκλῆς... φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχῃ*, Ἀριστ. *Φυσ.* Β 4 196 a 20-22· πβ. Κορυδ. *Εἴσ. Φυσ.* σ. 276,18-21: *ὅτι δὲ τύχῃ ἐχρῶτο ἐπὶ συστάσεως τοῦ παντὸς Ἐμπεδοκλῆς, δῆλον ἐξ ὧν αὐτὸς περὶ φύσεως συνέγραψεν ἐπῶν, ἐξ ὧν ὁ Φιλόσοφος εἰς δήλωσιν τῶν λεγομένων προχειρίζεται τόδε.*[26] Ἐξάλλου ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει δύο περιπτώσεις ὅπου ἡ τύχη, σύμφωνα μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, ἐπηρεάζει καθοριστικά: *οὐκ ἀεὶ τὸν ἀέρα ἀνωτάτω ἀποκρίνεσθαί φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχῃ.* [...] *καὶ τὰ μόρια τῶν ζῴων ἀπὸ τύχης γενέσθαι τὰ πλεῖστά φησιν*, *Φυσ.* Β 4 196 a 21-24· πβ. Κορυδ. *Εἴσ. Φυσ.* σ. 276,21-32, ἰδιαίτερα 30-32: ...*Ἐμπεδοκλέους, ὃς ἐπὶ μεγάλων οὕτω κεχρημένος τῇ τύχῃ, οἷον ἐστὶν ἡ τοῦ παντὸς σύστασις, οὐκ ἔκρινε δηλῶσαι ὅτι πότ' ἐστὶν ἡ τύχη.*[27]

Στὴν τύχη μάλιστα φαίνεται ὅτι ἀποδίδεται ἡ δημιουργία «τῶν θειοτέρων κοσμικῶν», τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀστέρων (*τά γε θειότερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ*, στ. 4-5: *τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὰ θειότατα τῶν φανερῶν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γενέσθαι*, *Φυσ.* Β 4 196 a 33-34), ἐνῶ ἀντίθετα —κατὰ παράδοξο τρόπο— τὰ μικρότερης σημασία *τὰ μὲν ζῷα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τύχης μήτε εἶναι μήτε γίγνεσθαι* (*Φυσ.* Β 4 196 a 29-30).[28] Ἔτσι ἡ τύχη θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ αἰτία τῆς *δίνης* καὶ τῆς *κινήσεως* (στ. 5-6), *καθ' ἣν διακρινόμενα τὰ ἄτομα καθίστησι τὸ πᾶν ἐπὶ τῆς τάξεως, ἧς νῦν καθορᾶται* (Κορυδ. *Εἴσ. Φυσ.* σ. 277,7-9). Βέβαια ἡ φράση αὐτὴ (*τὴν δίνην ... τὸ πᾶν*, στ. 5-7: *Φυσ.* Β 4 196 a 26-28) δὲν σχετίζεται μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ ἀλλὰ μὲ τὸν Δημόκριτο, ὅπως τονίζει ὁ Κορυδαλλεύς, *Εἴσ. Φυσ.* σ. 277,2-9,

26. Πβ. ἐπίσης Diels - Kranz, *ὅ.π.*, σ. 292, ἀπόσπ. 48: *πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασὶ* (= Πλάτων, *Νόμοι* 889 b).

27. Ὁ Κορυδαλλεὺς ἀκολουθεῖ τὴν κριτικὴ τοῦ Θεμιστίου *Εἰς Φυσ.* σ. 48,27-49,17 (*Themistii, In Aristotelis Physica paraphrasis*, ed. H. Schenkl, Βερολίνο 1900, *CAG* V 2) καὶ τοῦ Σιμπλικίου *Εἰς Φυσ.* σ. 330,31-331,16.

28. Βλ. Θεμίστ. *Εἰς Φυσ.* σ. 49,17-18 καὶ Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 331,22-32, ἰδιαίτερα 29-31.

ἰδιαίτερα 4-6: *... οἷον ἦν καὶ Δημόκριτος, πρὸς ὃν ἀπευθύνει τὸν λόγον. Οὗτος γὰρ οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς ἐχρῶτο τούτοις. Τοῦ γὰρ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κοσμικῶν αἰτίαν τῆς συστάσεως τὸ αὐτόματον ἡγεῖτο.*[29] Ἐπιπλέον ἡ τύχη θεωρεῖται ὅτι λειτουργεῖ μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε «*τὰ μὲν βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέριξ ἀνατρέχειν*» (στ. 11-12), πβ. Ἀριστ. *Π. οὐρ.* Β 295 a 29-35. Ἐντέλει καταλήγοντας ὁ Κορυδαλλεὺς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς τύχης ἐπισημαίνει ὅτι καθετὶ ποὺ πραγματοποιεῖται *ἀπὸ τύχης εἶναι ἀλόγως πραττόμενον* (στ. 18-19), μὲ ἄλλα λόγια πραγματώνεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγο, καὶ γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ καυχῶνται οἱ σώφρονες ἄνθρωποι.

Ἡ ἔκδοση

Στὴ συνέχεια παρατίθεται ἡ ἔκδοση τῶν τριῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κορυδαλλέως καὶ τοῦ προοιμίου τοῦ *Σχεδιαρίου* τοῦ Καρυοφύλλη, ἐπειδὴ σχετίζεται θεματολογικὰ ἄμεσα μὲ τὴν πρώτη ἐπιστολή, βάσει τοῦ codex unicus A, ἐνῶ οἱ διορθωτικὲς ἐπεμβάσεις μου περιορίζονται συνειδητὰ σὲ ἐκεῖνα μόνο τὰ σημεῖα, ὅπου δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ διατηρηθοῦν οἱ γραφὲς τοῦ κώδικα ἐξαιτίας ἐμφανῶν ἀντιγραφικῶν λαθῶν. Οἱ ὀρθογώνιες ἀγκύλες [ ] χρησιμοποιοῦνται, στὴν πρώτη ἐπιστολή, γιὰ νὰ δηλώσουν γράμματα ποὺ σήμερα δὲν μποροῦν νὰ ἀναγνωσθοῦν λόγω τῆς στάχωσης τοῦ κώδικα. Τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ δύο ὑπομνήματα: α) κριτικὸ ὑπόμνημα, στὸ ὁποῖο ὅμως δὲν συμπεριλαμβάνονται ὀρθογραφικὰ καὶ τονικὰ λάθη, τὰ ὁποῖα διορθώνονται σιωπηρά, ὅπως λ.χ. *ὥρμητο* ἀντὶ *ὅρμητο* (1,15), *ὀχληρὰν* ἀντὶ *ὀχλυρὰν* (2,14) κτλ. καὶ β) ὑπόμνημα πηγῶν, ὅπου καταχωρίζονται ἔργα καὶ συγγραφεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀντλεῖ ὁ Κορυδαλλεὺς (πηγὲς ἢ παράλληλα χωρία).

29. Ὅπως ἐπιβεβαιώνουν οἱ παλαιοὶ σχολιαστὲς Θεμίστ. *Εἰς Φυσ.* σ. 49,12-21 καὶ Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 331,16-32.

Ι. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ *ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ*

1

κώδ. A, φ. 47ᵛ
(Κωνσταντινούπολη, 1639-1640;) Πρὸς Εὐγένιο Γιαννούλη (Μονὴ Τροβάτου;)

Εὐγενίῳ.

Τὴν φιλίαν συναγωγὸν οἶδεν ὁ λόγος, ὅτου χάριν καὶ κοσμοποιὸς ὑπείληπται ἀνδρά[σι] σοφοῖς· τὴν δὲ τύχην καίτοι ἀδιαφόρως ἔχουσαν περὶ φιλίαν, ἀλλὰ συνεργὸν τῇ φιλίᾳ ὁ Ἐμπεδοκλέους τίθησι λόγος καὶ τά γε θειότερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ, «τὴν δίνην (ἣ φησὶν ὁ φιλόσοφος) καὶ τὴν κίνησιν, τὴν διακρίνασαν καὶ καταστήσασαν εἰς ταύτην τὴν τάξιν τὸ πᾶν». Τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλους ἡμ[ῶν] διαθέσει, οὐκ οἶδα τί παθοῦσα οὕτως ἀντίξους ἡ τύχη γέγονε καὶ διαστατικὴ καὶ τοῦτο ἀκαίρως τε καὶ ἐν οὐδενὶ κόσμῳ. Ἀνθ' ὧν, ὡς εἰκός, αὐτός τε ἀσχάλλεις τῇ διαστάσει καὶ ἡμᾶς ἀναξιοπαθοῦντας συνεχῶς τὴν θείαν νέμεσιν μαρτύρεσθαι ἀναγκάζῃ. Ἦ οὐκ ἄλογος ἐς τὸ παντελὲς ἡ Ἐμπ[ε]δοκλέους τύχη, τὰ μὲν βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέριξ ἀνατρέχειν ποιοῦσα καὶ τὴν προσήκουσαν τάξιν τοῖς ὁλοσχερεστέρ[οις] μέρεσι τοῦ παντὸς ἀπονέμουσα.

Ἡ δὲ τὴν ἡμετέραν διάστασιν σκευωρήσασα τύχη ἀπ' οὐδενὸς ὥρμητο λόγου. Διὸ οὐδὲ θαυμαστόν, εἴπερ ἀνα[ι]δῶς οὕτως ἐβάκχευσε κατὰ τῶν λόγῳ βιούντων ἡμῶν· ἀναιρετικὸν γὰρ παντὸς λόγου τὸ ἄλογον, ἀνευθύνου ἡγεμονίας ἐπειλημμένον. Ἀλλὰ τοῖς ἀπὸ τύχης (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ πᾶν τὸ ἀλόγως πραττόμενον), ὥσπερ τοῖς κατὰ σκοπόν, οὐδὲν ἐναβρύνεσθαι δέον εὖ φρονοῦσιν ἀνθρώποις, οὕτως οὐδὲ τοῖς ἀντιφερομένοις καταπίπτειν. Τὸ δέ γε νῦν ἔχον καὶ χάριν ὁμολογητέον τῇ μακαρίᾳ προνοίᾳ, ὅτι τὸ πολὺ τοῦ καθ' ἡμῶν σκευωρήματος ἐπὶ τὰς κεφαλὰ[ς] περιέτρεψε τῶν σκευωρησάντων καὶ ἡμῖν δέδωκε πρᾳοτέρου πειρᾶσθαι τοῦ τηνικαῦτα ἐκπάγλου (ποιητικῶς εἰπεῖν) δόξαντος, καίτοι γε κἀν τῷ παραχρῆμα τὸν μετάμελον τῆς ὀργῆς ἐμφανίσαντος. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἀγγελεῖταί σοι εὖ οἶδα καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὁμιλητῶν διεξοδικώτερον· <σὲ> δ' ἐβουλόμην (ὡς τὸν Τιμόθεον ὁ Παῦλος παρήνει) μὴ ἀμελεῖν τοῦ ἑνὸς χαρίσματος, ὅ σοι διὰ μακροῦ καὶ πόνου καὶ χρόνου προσγέγονε παρὰ Θε[οῦ], καὶ ἐν πλείοσι τοῖς συνεστῶσί τε καὶ περιεστῶσι λαοῖς τὴν κατὰ Χριστὸν ἀλήθειαν καταγγέλλειν, ἣν ἀπὸ τῶν θεοπνεύστων ἀνελέξω λογίων, ἢ ἐν μικρῷ μο[νυ]δρίῳ κατακεκλεῖσθαι τὸ τοῦ λόγου ῥεῖθρον πολλὰς πεδιάδας πιαίνειν δυνάμενον. Πλὴν οἰκονομικῶς, ὡς ἔνι, τὰ πάντα μέτρον διδασκαλίας τιθ[έ]μενος τὴν τῶν διδασκο-

μένων κατάληψιν, περί τε τῆς εὐχαριστίας ὑπόθου μὲν τὰ κοινῇ λεγόμενα, διάστελλε δ' ἀεὶ ὅτι τὰ πάντα πνευματικῶς ἐννοεῖται καὶ οὐδὲ αἰσθητῶς ἢ σαρκικῶς· κἀντεῦθεν ἀποσκορακισθήσεται ἡ θεοστυγὴς μετουσίωσις.

Ὁ δὲ ἱερώτατος Βεροίας Ἰωαννίκιος [πέ]πομφέ σοι δῶρον μίαν τῶν χυδαϊστὶ λεγομένων βελεγιῶν, ἀμφιδάπιδα φαίη ἄν τις ἀττικίζων ἀνήρ, ὁλκῆς τε καὶ μεγέθους ὅ τι [με]γίστου ἐν τοῖς ὁμογενέσι, περὶ ἧς διοριεῖ ἐν δευτέροις σου πρὸς ἡμᾶς γράμμασι τὸ δοκοῦν. Τὸν πάντιμον ἐν ἱερεῦσιν ἀζύγοις καὶ πν[ευμα]τικοῖς ἀνδράσι διαπρέποντα ὁσιώτατον Ἀντώνιον τὸν ὑμέτερον, τὸν γεραρὸν τῷ ὄντι, τὴν πάνσεμνον πολιὰν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζομαι ἐν Χριστῷ καὶ εὔχομαι, εἴπερ ὅλως εὐχῆς δέεται ἡ ἔνθεος αὕτη, συναπαλλάττειν ὑμῖν. Ἔρ[ρωσο].

19 *ἐναβρύνεσθαι* scripsi: *ἐναμβρίνεσθαι* A || 20 *ἀντιφερομένοις* scripsi: *ἀντιρρομένοις* A || 24 *τὸν* scripsi: *τὸ* A || 26 <*σὲ*> addidi (cf. *Β΄ Τιμόθ.* 1,6) || 37 *βελεγιῶν* scripsi: *βελλεγίων* A

2 *φιλίαν συναγωγὸν*] cf. Simpl. *In Phys.* p. 199,17, *In de cael.* p. 308,5, Plat. *Prot.* 322c | *φιλία ... κοσμοποιὸς*] cf. Simpl. *In de cael.* p. 308,5-6 || 4 *ὁ Ἐμπεδοκλέους... λόγος*] cf. Arist. *Phys.* 196 a 20-24, Simpl. *In Phys.* p. 330,31-331,15, Themist. *In Phys.* p. 49,5-11 || 4–5 *τά γε θειότερα τῶν κοσμικῶν*] cf. Arist. *Phys.* 196 a 33-34: *τὰ θειότατα τῶν φανερῶν* || 5-7 *τὴν δίνην* [...] *τὸ πᾶν* = Arist. *Phys.* 196 b 26-28 || 11-14 *τὰ μὲν* [...] *ἀπονέμουσα*] cf. Arist. *Cael.* 300 b 24-25 || 18–19 *τοῖς ἀπὸ τύχης* [...] *πραττόμενον*] cf. Arist. *Phys.* 197 a 18-20, *EE* 1247 b 7 || 26-27 cf. *Β΄ Τιμόθ.* 1,6

1-14 cf. Corydallei, *In Phys.* p. 276-277

2

κώδ. A, φ. 105ᵛ-106ʳ
Αθήνα 1630 Πρὸς Γεώργιο Κορέσσιο

Τῷ Κορεσσίῳ ὁ Κορυδαλλεύς.

Τῶν προτερημάτων τῆς εὐγενοῦς σου ψυχῆς τὴν καλλονὴν οὐδείς ἐστιν ὅστις οὐ θαυμάζει, μὴ καὶ σὲ αὐτὸν ἀγνοῶν. Λέληθε δὲ οὐδὲ πάνυ πολλοὺς ὅσα εἰς εὔνοιαν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμᾶς οἰκειοῖ· οὐδὲ γὰρ τοιαῦτα ὥστε καὶ λαθεῖν. Ἐῶ γὰρ λέγειν ὁμιλίας τὰς ἐκ νέων καὶ ὁμοτροπίας, λόγων κοινωνίαν, ταυτότητα ἐπαγγέλματος, δογμάτων σύμπνοιαν καὶ μυρία ὅσ' ἄλλα· ἀλλὰ τό γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν διώκεσθαι συγκλώσειεν ἂν (τὸ τοῦ λόγου) καὶ τὰ ἀσύγκλωστα. Ὁ δὴ τὴν ἐπιστολὴν κομίζων Ἰωάννης καὶ τῶν θαυμαζόντων ἐστὶ τὰ ὑμέτερα καὶ οὐδὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμῶν οἰκείωσιν ἀγνοῶν. Ἐξ ὅτου γὰρ ἐπιδημήσας τῇ ἡμετέρᾳ ἡμῖν συνεγένετο, διὰ πάσης εὐφήμου μνήμης δεῦρ' ἄγει τὰ καθ' ὑμᾶς, δεόμενος δὲ τοῦ

καὶ παραπολαῦσαι τῶν ἐφ' ὑμῖν καλῶν προξένῳ χρῆσθαι ἀξιοῖ, καθ' ἑαυτὸν τὴν αἴτησιν οὐ θαρρῶν. Αἰτεῖ δ' οὐ πάνυ μεγάλα, συμμαχίας δεῖται τῆς ἀπὸ τῆς τέχνης πρὸς νόσον οὐκ ἄγαν μὲν λυπηράν, ἄλλως δὲ ὀχληράν, τὴν γεν-
15 νητικὴν ἀποχαυνοῦσαν ὁρμήν. Τὰ ἐνοχλοῦντα μὲν αὐτὸς μακρότερον κατερεῖ, ἐμοὶ δὲ ἐκεῖνο δήπου χαριεῖταί σου ἡ ἀγαπητικὴ διάθεσις, τὸ τοῖς εὐμενέσιν αὐτὸν ἰδεῖν ὀφθαλμοῖς καὶ ἄσμενος τὴν ἐγχείρησιν ἀναδέξασθαι. Τὸ δ' ὅπως ταχίστης, ὡς οἷόν τε, ἅμα ἀλύπου τε καὶ ἀσφαλοῦς τῆς θεραπείας τύχῃ, ἡ τῆς τέχνης ἐπαγγελία διδάξει.

20 Σῴζοιό μοι ῥωννύμενος, ὡς ἂν καὶ ῥωννύῃς κατά τε ψυχὴν καὶ σῶμα τούς ποτ' εὐκλεεστάτους ἐν ἑκατέροις Ἕλληνας.

ϡχλ΄ Ἀνθεστηριῶνος, Ἀθήνηθεν.

5–6 κοινωνίαν scripsi: κοινωνίας A || 10-11 Ἐξ ὅτου—συνεγένετο] λειψὸν in marg. A || 11 δὲ s.v. A || 15 μὲν s.v. A || 19 διδάξει s.v. A

7 τό γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς] cf. Arist. *Rhet.* 1381a 16-17: καὶ τοὺς μισουμένους ὑπὸ τῶν αὐτοῖς μισουμένων || 7–8 συγκλώσειεν ἂν—καὶ τὰ ἀσύγκλωστα] cf. Philop. *In Phys.* p. 34,14: καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώσουσιν; Procl. *In Plat. rem publ. com.* p. 63,29: καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθειν

7-8 cf. Corydallei, *In GC* p. 108,37: βουλόμενοι συγκλῶσαι τὰ ἀσύγκλωστα

3

κώδ. A, φ.106r
(1636;) Πρὸς Κύριλλο Λούκαρη (Κωνσταντινούπολη)

Σεβασμιώτατε δέσποτα καὶ σοφώτατε καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας πάτερ ἀκρότατε, ὑγιαίνων εἴης τὴν δυνατὴν ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ εὐδαιμονίαν καρπούμενος.

Διττῆς στοχάζεται τὰ γράμματα προθέσεως, τῆς μὲν ἵνα γνωρίσῃ σου
5 τῇ ἀκροτάτῃ φρονήσει τὸν κομίζοντα, τῆς δὲ ἵνα καὶ ἣν ἤδη σπεύδω πρὸς ὑμᾶς ἄφιξιν δηλώσῃ. Ἀλλ' ἐκεῖνον μὲν εὖ οἶδα ὅτι συναριθμήσῃ τοῖς οἰκειοτάτοις πεῖραν δεδωκότα τῶν αὐτοῦ καλῶν, ἐμοὶ δὲ ταῖς εὐχαῖς (ὧν μάλιστα χρήζω) συνελέσθαι τῆς ὁδοῦ ἀξιώσειας. Ὡς μοι γένοιτο καὶ αὖθις ἰδεῖν καὶ ἀσπάσασθαι τὴν πάντιμον κεφαλὴν καὶ εἰπεῖν καὶ ἀκοῦσαι τὰ σωτηριωδέ-
10 στατα. Σῴζοιό μοι, ὦ πολύτλας ἥρως καὶ πολυνίκης, σῴζοιό μοι ἐς βαθύτατον γῆρας ὁ τῶν σῳζομένων φωστὴρ καὶ ἡμέτερον σεμνολόγημα.

Τῆς ὑμετέρας Σεβασμιότητος πρόθυμος ὑπηρέτης, ὁ Κορυδαλλεύς.

6 ἐκεῖνον scripsi: ἐκεῖνο A | ὅτι s.v. A || 13 ὑμετέρας scripsi: ἡμετέρας A

ΙΙ. ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΥΟΦΥΛΛΗ *ΣΧΕΔΙΑΡΙΟΝ*

[φ. 48r] *Ἀποδείξεις ἀπὸ τῶν θείων λογίων καὶ μαρτυρίαι σχεδὸν παρὰ πάντων τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας συλλεγεῖσαι κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Κορυδαλλέως ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Βυζαντίου.*

1 *Οὔθ' ὁ στρατιώτης ὅπλων φροντίζει πολέμου μηδενὸς ἐπιφαινομένου, ἀλλ' οὐδ' ὁ ναύτης ἀγκύραις πλείοσιν ἀσφαλίζεται τὸ πλοῖον χειμῶνος μὴ ἐπιγινομένου· ὁ μέντοι πόλεμος ἐπιφανεὶς τὸν στρατιώτην εἰς ὅπλων ἀπόκτησιν προτρέπει, ὁ δὲ χειμὼν τὸν ναύτην ἐπὶ τὸ πλείοσιν ἀγκύραις χρῆσθαι καταναγκάζει.* **2** *Οὕτω δὴ καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια οὐ πολλῶν δεῖται λόγων καὶ διδασκαλίας, ἀλλὰ πίστεως ἀκραιφνοῦς καὶ εὐλαβείας, μάλιστα δὲ τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον, περὶ οὗ οἱ πιστοὶ ἄσμενοι ἀπεδέχοντο τὰ τοῦ Σωτῆρος ῥήματα λέγοντος «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου», μηδὲν πολυπραγμονοῦντες ὅπως ποτὲ χρὴ ἐννοεῖν τὸ σῶμα ἢ τὸ αἷμα, αἰσθητῶς, ὥστε τοῖς ὀδοῦσι τέμνειν τὰς τοῦ Σωτῆρος σάρκας τε καὶ ὀστᾶ, ἢ πνευματικῶς, τοῦ Θείου Πνεύματος ἐνοικοῦντος τοῖς πίστει μεταλαμβάνουσι τῶν εὐαγεστάτων συμβόλων καὶ δι' αὐτῶν ἑνουμένοις Χριστῷ. Καὶ βρῶσιν ταύτην ἡγητέον πνευματικὴν μᾶλλον καὶ μυστικὴν καὶ ἀναίμακτον ἢ σαρκικὴν καὶ αἱματηρὰν καὶ αἰσθητήν.* **3** *Ἀλλ' ἐπειδή τινες εἰσαγαγεῖν καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν φιλονεικοῦσιν ἅπερ τισὶ τῶν δυτικῶν οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν κεκαινοτόμηται, φιλάνθρωπον ἅμα καὶ φιλόθεον ἡγησάμεθα τὰς ἐφεξῆς ἀπὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίας τῶν ἱερῶν διδασκάλων προενεγκεῖν τοῖς θεοσεβέσι Χριστιανοῖς, ἐξ ὧν καὶ διαγνῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοπαραδότου μυστηρίου καὶ διαφυλάξαι τὴν παλαιὰν εὐσέβειαν τῶν διδασκάλων πατέρων τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας δυνήσονται.*

[φ. 48v] **4** *Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, εὐσεβέστατοι Χριστιανοί, πρὸς αὐτοῦ τοῦ σώματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ προσηλωθέντος ἐν τῷ σταυρῷ καὶ λογχευθέντος, πρὸς τοῦ τιμίου αὐτοῦ αἵματος, τοῦ ἐκχυθέντος εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, μὴ πρὸς ἔριν, μὴ πρὸς ἀπέχθειαν ἢ φιλαρχίαν, ἀλλ' ἐν καθαρῷ τῆς ψυχῆς συνειδότι μεθ' ὅτι πλείστης ἐπιμελείας τε καὶ ἐπιστασίας καὶ φόβου Θεοῦ ἀνάγνωτε καὶ ζητήσατε τὸν ὑγιῆ νοῦν τῶν θεσπιζομένων παρά τε τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ καὶ τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις εἰς διάγνωσιν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας.* **5** *Ἐφ' ᾧ καὶ δέον ἐστὶ τοὺς ἐντυγχάνοντας πρῶτον μὲν πιστοὺς εἶναι Χριστιανοὺς καὶ εὐλαβεῖς τὰ θεῖα καὶ οὐδὲν τίθεσθαι πρότερον*

τῆς εὐσεβοῦς ἀληθείας τῶν θεοπνεύστων γραφῶν, μηδὲ λόγων δυνάμεως ἐς τὸ παντελὲς ἀμοιροῦντας, ἐμπείρως τε ἔχοντας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Γραφῆς καὶ τρίβωνας τῶν λεγομένων τοῖς ἁγίοις πατράσι τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας· μηδέ τινος μὲν ἔχεσθαι τῶν παρά τινι διδασκάλῳ ῥητῶν οὐχ ὑγιῶς ἐννοοῦντας, τὰ λοιπὰ ἐκείνῳ περὶ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενα ὑπερφρονεῖν· **6** *ἀλλὰ πάντα παρ' ἄλληλα τιθεμένους νουνεχῶς συμβάλλεσθαι τὴν ἐν αὐτοῖς ἔννοιαν, εἰδότας τε τὴν σύστασιν τῶν μυστηρίων, ὅτι ἐκ συμβόλου τε αἰσθητοῦ καὶ τῆς ἀοράτου καὶ θείας χάριτος συνεστήκασιν, ἵνα οἷς μὲν ἐντυγχάνουσι περὶ τῆς χάριτος λεγομένης, εἰς ἐκείνην προσηκόντως ἀναφέροιεν, ἃ δὲ περὶ συμβόλων λέγεται, ἐπὶ τὰ σύμβολα, καὶ ὅλως τὰ μὲν πνευματικὰ τοῖς πνευματικοῖς ἀποδοῖέν τε καὶ πνευματικῶς νοοῖεν, τὰ δὲ ὡς αἰσθητὰ λεγόμενα τοῖς αἰσθητοῖς.*

7 *Καὶ ὅτι τὸ μὲν σύμβολον ἀναγκαίως ἐστίν, ὅπερ παρέδωκεν ἐξ ἀρχῆς ὁ καὶ τὸ μυστήριον παραδεδωκώς, καὶ ὅτι ἀναλόγως δέον ἔχειν τὴν αἰσθητὴν τοῦ συμβόλου ἐνέργειαν πρὸς τὸν πνευματικὸν τῆς χάριτος ἁγιασμόν, ὥσπερ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως καθορᾶται, ἀναλόγως τὸ μὲν ὕδωρ ἀποπλῦνον αἰσθητῶς τὸ σῶμα σύμβολον γίνεται τῆς θείας χάριτος τῆς ἀποπλυνούσης πνευματικῶς τὴν ψυχὴν παντοίας κηλῖδος ἁμαρτιῶν.* **8** *Ἐπεὶ δὲ καὶ τοὺς πνευματικῶς ἀναγεννηθέντας δέον τροφῇ τε πνευματικῇ καὶ τῇ γεννήσει προσφόρῳ τρέφεσθαι, ἀναλόγως ἔχειν δεῖ τὸ σύμβολον ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας πρὸς τὴν πνευματικὴν χάριν, τὴν τρέφουσαν τὴν ψυχήν. Καίτοι εὐαγέστατα ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας τὰ σύμβολα καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ καθάπερ τὰ σύμβολα, δηλονότι ὁ ἄρτος, συνέχοι τε καὶ συντηροῖ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκικῆς φύσεως, οὕτω καὶ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος συνέχοι πάντας καὶ συντηροίη εἰς ἑνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν.* **9** *Πάντες γὰρ οἱ πιστοὶ ἓν* [φ. 49r] *ἐσμέν, ὅτι ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, καὶ τὸν Χριστὸν ἔχομεν, τὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, ἐνοικοῦντα ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν διὰ τῶν μυστηρίων, δὸς δ' εἰπεῖν, καὶ ἐν χερσὶ διὰ τῶν συμβόλων.* **10** *Ταῦτα μὲν εἰς ἀμυδράν τινα εἰσαγωγὴν τῆς ἐννοίας τοῦ μυστηρίου, σώζεσθε δὲ ἐν Χριστῷ, ἀδελφοὶ περιπόθητοι.*

(Sequuntur excerpta Novi Testamenti de divino sacramento)

codex unicus A

10 *καταναγκάζει* s.v. A || 15 *κατακόπτειν* eras. A et *τέμνειν* s.v. A || 27 *ὑμᾶς* scripsi: *ἡμᾶς* A || 41 *παρ' ἄλληλα* scripsi: *παράλληλα* A || 55 *προσφόρῳ* scripsi: *πρόσφορον* A

13-14 cf *Μάρκ.* 14,22-24 || 60-62 cf. *Α΄ Κορινθ.* 10,17.